

Стање у Херцеговини послје капитулације Југославије

УСТАШКИ ТЕРОР

Капитулација југословенске државе, њен изненадни и нагли слом у априлу 1941 године, потресла је дубоко и искрено све родољубе, али је и разоткрила сав трулеж у апарату државне управе, њену неорганизованост, слабост и очигледну издају коју је смишљено и плански припремао сав петоколонашки олош, од принца до посљедњег полицајског органа ове, у суштини, ненародне државе. Исто тако капитулација је најдрастичније разголитила срамну издају, коју су извели, без мало, сви виши војни команданти и њихови помоћници помоћу читаве шпијунске мреже чије су нити биле уплетене свугдје одакле се имала да покреће наша одбрањена снага. — Плански је ометана мобилизација војске, дезорганизовано њено снабдијевање и њен транспорт, убијан јој морал, уносила се забуна, тако да су завојевачима била широм отворена врата у нашу земљу. Непријатељ је до краја искористио то намјерно створено анархично стање, које је убрзало капитулацију војске и њену дезорганизацију, ма да она није жалила жртава за одбрану отаџбине.

Први мјесеци капитулације до организованог устанака у нашој земљи протекли су, у извјесним крајевима, обзиром на настале прилике, прилично мирно. Изузетак чине они крајеви у којима су настала изразитија жаришта народног покрета, што је зависило од посебних услова. Овамо свакако долази и Херцеговина. Иако она није привлачила окупатора ни својим богатством, нити пак каквим војничким циљевима — стање у овој области, може се рећи, од првих дана послје априлске капитулације било је критично. Овдје се мисли првјенствено на њен источни дио (срезови: Невесињски, Гатачки, Билећки, Требињски и Љубињски). Народ је био у неизвјесности. Ту неизвјесност погоршавало је и ства-

рање Павелићеве хрватске државе, којој Срби масовно нијесу жељели да припадну. Бојали су се ње више него и од самог окупатора; потсјећала их је на старе рђаве успомене. У успостављању онакве хрватске државе каква је била Павелићева изгледало им је као да се обавља давно ишчезла Аустро-Угарска Монархија. Ова неизвјесност расла је све више и више у току мјесеца маја, уколико су окупатори препуштали власт по градовима (у села скоро нијесу ни залазили) органима »Независне Државе Хрватске«, који су је и у овим крајевима покушали да преузму и организују. Док се ово дешавало појавио се »покрет«, првјенствено међу грађанима Требиња, Билеће, Гацка, а вјероватно да је нашао одраза и у Невесињу, да се ради помоћу окупатора да ови срезови буду припојени Црној Гори. Ово заправо и није био неки озбиљан покрет, нити је такав могао бити у тек окупираној области, него је то била више наивна жеља извјесног броја грађана: трговаца и интелектуалаца из Требиња, Билеће и Гацка, док су други, можда у ништа мањем броју, били против овог припајања и негодујући правдали су своје гледиште, које је опет било за нову хрватску државу. — И једни и други били су људи који су припадали разним грађанским партијама у старој Југославији. Први су у својој политичкој наивности вјеровали да путем »депутација« и »претставки« могу измијенити већ раније донесене одлуке фашистичких сила, док су други својим ставом против »припајања« истицали своју лојалност Павелићу. И једни и други радећи то по својој старој политиканској и штреберској навици, нијесу схватили колико су немоћни и ништавни они и све њихове наивне и безначајне претставке. Поред свега тога одлазиле су неке делегације на Цетиње — те такозване делегације, од »виђених« грађана, враћале су се, разумије се, потпуно разочаране, јер ни тамо нијесу нашли ништа друго него окупирани град и хладног и надувеног окупатора, око кога су се увијали, за мрву власти, назови вођи црногорских зеленаша: Секуле Дрљевић, Петар Пламенац и други.

Између села и града, у том кратком периоду, скоро и није било додира. Људи са села ређе су долазили у град, сем оних који су одраније навикли и кад треба и кад не треба да се нађу око власти. То су људи који су слушали што ће им рећи »угледни грађани« средњи начелник и друга лица из апарата бивше државе. Други су се повлачили у своја села резигнирано очекујући што ће им сваки нови дан донијети.

Од старе власти задржали су се још жандарми у својим станицама, али већина од њих напуштала је службу и склањала се с оружјем у своја села, док их је мањи дио остао и даље да служи било окупатору, било новој хрватској држави.

Већ крајем маја неодговорне усташке банде отпочеле су и у овом крају Херцеговине са својим злочиначким акцијама. Једног дана дошла је група усташа у Требиње и ту на очиглед талијанске посаде и њених официра убила је девет грађана. Не обазирући се ни на што, ова банда извршила је своју раније припремљену намјеру несметано, убијајући људе тамо гдје је кога срела. Овај злочин одјекнуо је кроз Херцеговину и сусједне крајеве Црне Горе. — Убијају људе у Требињу! Убијају мирне грађане! — Причало се и понављала се та прича, која је постајала све језивија по садржини, мотивима и начину како је злочин извршен. Ова језива истина преносила се кроз Херцеговину и уносила у душе људи немир и узбуђење. Страх од усташа приморао је многе да се благовремено склоне у Црну Гору, док су други остајали на милост и немилост усташког олоша. Остајали су они који су рачунали на своју лојалност према усташкој држави — остајали су и они који су, одмах по доласку окупатора, нашли начина да се с њим повежу, стављајући му се на услугу. Ко су били ови људи? Из којих су друштвених редова потицали? Међу њима је било трговаца и интелектуалаца, али највише декласираних елемената са села и града, док су се сељаци све опрезније повлачили у своја села, настојећи да се држе што даље и од усташа и од окупатора. Гласови о усташким покољима, о којима су већ стизале вијести из околине Стоца и западне Херцеговине, чинио их је још опрезнијим. Народ је имао врло мало оружја. Ријетко се и у већим селима налазила по која пушка. Требињска убиства и вијести о другим злочинима, а тих је вијести било из дана у дан и то све страшнијих од страшнијих, приморали су људе да се озбиљније побрину за свој живот и своју имовину. Нужно је било оружје. Требало га је одмах. Оно се тражило као насушни хљеб. Било их је који су нудили дио своје имовине за једну пушку и нешто муниције. Ова ужурбана потражња оружја расла је свакодневно уколико је људима постајало јасније да се само сопственом снагом може штитити живот, част и имовина. Усташке банде постајале су све дрскије. Италијанска посада, или се сасвим повла-

чила из градова, предајући власт органима Павелићеве државе, или се држала по страни хладно и равнодушно посматрајући и најкрвавије усташке злочине. Од капитулације па до краја јуна, у Херцеговини се стварала тако тешка атмосфера. Панични страх обузимао је људе. Многи нијесу имали никаквих утјешних перспектива. Страх их је обузимао и свака нада остављала, нарочито кад се чула вијест о страшном и нечувеном Коритском злочину. Ноћу између трећег и четвртог јуна 176 људи из Корита ухваћено је, измрцварено и бачено у јаму. Овај најновији и најјезовитији злочин изазвао је право запрепашћење у читавој источној Херцеговини, а то се, без сумње, тешко одразило и на села сусједне Црне Горе. За наивне људе, који нијесу познавали свирепе и нечовјечне фашистичке методе, ово је био знак да се припрема страшни суд, о коме су се још чувала предања код примитивних и неписмених људи. Читава села са својом покретном имовином нагло су се почела да склањају у збјегове. Гранична села према Црној Гори бјежала су на црногорску територију, док су се она из унутрашњости источне Херцеговине склањала у планине. Тако су настала, поред осталих мањих, три велика збјега: Ситнички, Видушки и Илијски.

Јун мјесец прошао је у знаку покоља, бацања у јаме, пљачке и одвлачења људи незнано куд. Тај ужас од погрома, у то вријеме, одигравао се у читавој Херцеговини. Што се више примикао крај мјесеца јуна, усташе су бивали све дрскији. Причало се је да су имали намјеру да до Видовдана, који пада 28 јуна, истријебе све Србе и напредније муслимане из Херцеговине, како би је тако »очишћену« везали што чвршће за Павелићеву државу.

Послије Коритског злочина, усташе су по Гацку и Невесињу настављали да кољу и убијају највићеније људе. Често се дешавало да нијесу никога штеђели који им је пао у руке, па ни дјецу. Уништити све Србе и муслимане који неће да се вежу за усташки покрет, било је у усташком плану. Напредни левичарски покрет као да су, у почетку, мање цијенили и тек се нешто доцније њихова оштрица окреће и против »комуниста«. Истина, границу између великосрпске и комунистичке линије усташе нијесу постављали, али су се баш у ово вријеме више бојали ових првих и зато у својим извјештајима из тога времена загребачка Павелићева штампа прве акције, које су биле чисто партизанске и изведене против

усташа, назива четничким, а партизане четничким бандама. Међутим зна се да ни једна једина акција није изведена на територији Херцеговине ни против усташа ни против окупатора од стране четника, изузев неуспјелог покушаја негде почетком 1942 године који су четници покушали, али без успјеха, да изведу на Гатачки Борач. И овај напад био је више њихов маневар да покажу масама како се тобож и они бију против усташа.

У овом периоду, од маја па до Тринаесто-јулског устанка у Херцеговини, у којој је бијеснио усташки терор, било је мјестимично отпора. На Берковићима, и још неким мјестима, прве нешто организованије чете ставиле су се у одбрану голоруког народа. Карактеристично је поменути случај који се одиграо на цести у Коритима 28 јуна: наишла су неколика камиона Талијана на засједу једне групе Црногораца и Херцеговаца, који су ту чекали усташе кад наиђу из Гацка, да их нападну. Засједа је пуцала на камионе мислећи да су у њима усташе и ранила већи број италијанских војника и међу њима једног официра. Било је и мртвих. То су биле прве окупаторске жртве на територији Херцеговине. По свршеном нападу састали су се на цести нападачи и нападнути. Талијанском официру било је објашњено да они нијесу имали намјере да их нападну и да су чекали усташе. Официр је, бојећи се да још горе не прође, то објашњење примио помирљиво, покупио мртве и рањене и наставио пут.

О организованом устанку у Херцеговини не може се говорити још у то вријеме. До мјестимичног отпора долазило је више спонтано и у самоодбрани него по неком одбранбеном плану, ма да су већ у народ стизали понеки од чланова Комунистичке партије из Мостара и других мјеста. Они ступају у везу са друговима који су се налазили на терену, трудећи се да унесу више организованости, да окупе најборбеније и да их повежу на читавој територији. Они су настојали да улију народу вјеру у сопствену снагу, ма да у то прво вријеме Партија у Херцеговини није имала снаге ни искуства да стихијности да организовану форму, да је потчини, колико толико тој форми и да јој да одређени смјер и јасније перспективе.

Јули мјесец затекао је на хиљаде душа у збјеговима Илије, Ситнице, Видуше и у другим склонитијим мјестима,

док су читава села била пуста, а жетва је стајала расипајући се и чекајући радне руке да је среде, али оне нијесу долазиле. Херцеговина је била изван људских и моралних закона; по њој је бијеснио најкрвавији терор.

Поред свега тога, не може се рећи да у свијести угроженог народа није сазријевала мисао о отпору, што свједоче учињени покушаји. Мржња противу усташа и окупатора, под чијом се заштитом вршио терор, кипјела је у души сваког појединца. Жеља за осветом нарастала је из дана у дан и постајала све неодрживија. Људи од акције наилазили су све више и више на разумијевање. Партија је радила упорно. Сјеверно од Билеће, формирана је прва герилска чета у селу Паћенима, а затим и у још неким селима. Зачеци првих (доцније партизанских) јединица јављају се и у Невесињском, Гатачком и Требињском срезу, док су Паћени са Фатницом у Билећком срезу и Ластва у Требињском срезу постали још у том периоду као неки мали центри устанка. У Ластви је доцније формиран први оперативни штаб за Херцеговину, одакле је убрзо по формирању премјештен у Фатницу и Дивин.

Овај период од капитулације до краја јуна карактеристичан је по томе, што је период, и поред првих појава отпора под вођством комуниста, период изненађења, заплашености, тешког сналажења и у коме угрожене масе још не виде повезаност идеолошку и акциону између усташа и фашистичких завојевача. — То је период у коме Комунистичка партија даје смјер, окупља родољубе, организује симпатизере и повезује све истинске и здраве народне снаге, али те снаге још су без довољно утицаја на народне масе које треба покренути. — У овом времену оне још нијесу толико јаке да покрену народ у један општи народни устанак.

Петар КОМНЕНИЋ